

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ СВОБОДИ

У статті був зроблений теоретичний аналіз феномену свободи особистості. Були розглянуті філософські і психологічні підходи до розуміння поняття свободи. Джерел – 17.

Ключові слова: *особистість, свобода, вибір, відповідальність.*

Постановка проблеми. У сучасному мінливому світі поряд із незліченою кількістю можливостей, які виникають перед людством як результат швидкого розвитку суспільства, людина вважає, що може обирати майже все, що завгодно, аби була фантазія та інколи гроші. Але деколи цих двох складових не достатньо для того, щоб здійснити вибір. Адже сам цей процес – вибір – потребує набагато більше, ніж уяву та матеріальну базу. Тому сьогодні ставить перед особистістю проблему вибору, до якої можна віднести постійний пошук реальних можливостей діяти, самостійно обирати та створювати ієрархію власних життєвих цілей. Все це стикає особистість із проблемою екзистенційної свободи. Це поняття широко представлене в філософській літературі і має його витоки саме звідти, у психологічній місці індивідуальної свободи, з іншого - теза про богоподібність людини, її божественну природу ("за образом і подобою") припускала можливість людини впливати на свою долю. Останню тезу відстоювали, зокрема, багато мислителів Відродження, що спростовували погляд на людину як на іграшку в пазурах долі. Еразм Роттердамський [17] в трактаті "Про свободу волі" стверджував, що людина вільна у виборі шляху гріха або шляху порятунку. Бог може дарувати людині порятунок, але за людиною залишається вибір, чи бажає вона бути врятованою, доручити себе Богові. Для ХХ століття характерно усвідомлення нового різновиду детермінізму - детермінації свідомості і поведінки об'єктивними умовами існування, соціальним і культурним оточенням, "суспільним буттям" (К. Маркс) і "громадським несвідомим" (Е. Фромм) [16]. Надзвичайно важливий ракурс проблеми свободи розкрив Ф. Ніцше (F. Nietzsche) [15]. Він першим поставив проблему самотрансценденції людини - подолання себе як фактичної даності, прориву в сферу можливого. Ніцше також першим протиставив негативній характеристиці "свободи від" позитивну характеристику "свободи для". У роботах філософів-екзистенціалістів, в першу чергу Ж.-П. Сартра (J.-P. Sartre) [12] та А. Камю (A. Camus) [4], свобода постала як тяжкий тягар, часом нестерпність, що породжує порожнечу, екзистенціальну тривогу і прагнення до втечі. Останнє стало предметом дослідження Е. Фромма "Втеча від свободи". Одним із прикладів "жорсткого детермінізму" являє собою точка зору П.В. Сімонова [13], який оголошує свободу ілюзією, що виникає завдяки тому, що ми не усвідомлюємо повністю всіх детермінант, які на нас впливають. Багато аргументів пояснюють свободу через опору на особисті мотиви і цінності, обмежуються, однак, окремими елементами свободи вибору в конкретній ситуації і не мають відношення до свободи як базової антропологічної характеристики людини. Вибір є конкретний акт, який може бути зафіксований зовнішнім спостерігачем. Він локалізований у часі; між двома актами вибору може пролягати простір, в якому ніякі вибори не здійснюються, хоча в будь-який момент часу, коли присутня рефлексія ситуації, можливий і вибір [8]. Свобода, навпаки, феноменологічно являє собою деякий базовий стан, що відноситься більше до можливості, ніж до акту її здійснення, конкретної події. Якщо я випробував свободу, то тим самим уже знайшов її. "Свобода виробляє ... свободу" [9]. Якщо сутність свободи виступає контролем над своєю активністю у всіх точках її траєкторії [6], то вона є як в точках вибору, так і в

проміжках між ними, причому сам вибір здійснюється або вільно (якщо він може бути змінений), або ні (якщо він жорстко визначений). "Синонім свободи - це життя ... Адже живе відрізняється від мертвого тим, що живе завжди може бути іншим". Свобода і особистісний вибір, таким чином, не одне і те ж, хоча вони тісно взаємопов'язані і підкріплюють один одного. "Свобода кумулятивна; вибір, що включає в себе елементи свободи, розширює можливість свободи для подальшого вибору".

Мета статті - провести теоретичний аналіз феномену свободи особистості та розглянути філософські і психологічні підходи до розуміння поняття свободи.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Кожна філософія, зазначає Микола Аббаньяно [1], прагне прояснити, захистити і гарантувати певну позицію людини по відношенню до самої себе, по відношенню до інших людей і по відношенню до світу і тому вона ґрунтується на можливості позбутися від усталених і традиційних підходів (якою б не була їх природа), критикувати їх і звільнитися від них. Ця можливість і є свобода самого індивіда. Філософствування за Аббаньяно - головним чином і по суті акт свободи. Там, де немає свободи, немає і філософії. Філософствувати означає вибирати власну позицію по відношенню до життя і світу; і цей вибір є сама свобода. Філософія та індивідуальна свобода по суті співпадають у міркуваннях Аббаньяно. Філософствування, яке не є актом волі, нічого не віднімає і не додає до дійсної позиції людини, воно не відрізняється від нефілософствування. Тому всяка філософія, незважаючи на те, що вона розроблена технічно і на перший погляд зрозуміла лише невеликому числу людей, постає завжди як взяття на себе відповідальності з боку філософа, що її проповідує, і як допомогу, заклик, запрошення іншим людям шукати в ній і відповідно до неї або нехай навіть всупереч їй власний спосіб життя і власну позицію в світі. Особистість філософа має призначення, яке полягає в тому, що в ньому проявляється і здійснюється початкове право і обов'язок кожної людської особистості - право і обов'язок вибирати власну позицію по відношенню до життя і бути за неї відповідальним. Ця ідея Аббаньяно закликає усіх людей звернутись до власного життя, знайти та розробити власну систему філософії, що стане запорукою надбання особистісної свободи.

Сартр зазначає [12], що людина, засуджена бути вільною, несе на своїх плечах весь тягар світу, бо вона відповідальна за світ і за себе саму. Він використовує слово «відповідальність» в його банальному сенсі «свідомості незаперечного авторства події або об'єкта». У цьому сенсі цікавою думкою Сартра є те, що людина повинна прийняти будь-яку ситуацію з гордою свідомістю того, що вона її автор, тому що гірші небезпеки і перешкоди, які можуть стосуватися моєї особистості, знаходять сенс тільки в світлі мого проекту. Тому безглуздо скаржитися на будь-що, адже ніщо, що є чужим, не може за нас вирішити, що ми відчуваємо, що ми переживаємо або чим ми є. Ця абсолютна відповідальність, зазначає далі Сартр, не приймається звідкись ззовні: вона є простим логічним наслідком нашої свободи. А, значить, всі ситуації, у які потрапляє людина, є проявом її свободи. Таким чином, в нашому житті немає випадкових невдач - соціальне буття, яке раптово подразнюється і втягує людину, не відбувається ззовні. Сартр пише: «Якщо я покликаний на війну, то це моя війна, вона існує згідно з моїм зразком, і я її заслуговую. Я заслуговую її передусім тому, що завжди міг би її уникнути за допомогою самогубства або дезертирства». Такі можливі крайності, які завжди перед нами, коли мова йде про таку ситуацію. А якщо людина її не уникла, то вона її обрала; це може відбуватися від слабовілля, страху громадської думки або тому, що є певні цінності, які сильніші, ніж відмова від участі у війні (повага моїх близьких, честь моєї сім'ї і т. д.). Цей вибір буде нескінченно повторюватися до кінця війни. Значить, розмірковує Сартр, слід підписатися під словами Ж. Ромена: «На війні немає невинних жертв». Отже, якщо людина обрала війну смерті або безчестя, то все це відбувається так, як якщо б вона цілком несла відповідальність за цю війну. На протигагу цьому може виникнути заперечення, що «я не просив мене народжувати», але для Сартра це наївний спосіб підкреслювати нашу «фактичність». Факт полягає в тому, що людина відповідає за все, за винятком самої своєї відповідальності. Все відбувається так, як якщо б людину примушували бути відповідальною. Зробитися пасивним у світі, відмовитися впливати на речі і на інших - це означає все ще вибирати себе, і самогубство є теж спосіб поряд з іншими бути в світі. Отже, фактичність є всюди, але вона невловима. Той, хто реалізує в тривозі свою умову буття, хто кинутий у відповідальність, яка обертається для нього самого і розповсюджується аж до самої його занедбаності, у того більше немає ні докорів сумління, ні жалю, ні виправдань; він тоді не що інше, як свобода, яка абсолютно відкривається самій собі і буття якої полягає в самому цьому відкритті. Але люди найчастіше від тривоги біжать в нечисту совість, підсумовує Сартр.

Отже, для Ж.-П. Сартра людина отримує свободу як данність, вона вимушена бути вільною, «приречена на свободу». Центром її є вибір. Сартр вважав, що культура, зокрема цінності не існують априорі, за межами акту вибору, їх формує людина, яка здійснює цей вибір між вірним і невірним, гарним і поганим. І не існує ситуації, в яку людина потрапляє випадково, - будь-які ситуації обираються самою людиною, хоча б на рівні знаходиться в цій ситуації чи ні. Всі ці розмірковування мають важкий та обтяжливий характер, але своєю безальтернативністю вони відкидають будь-які підтексти, залишаючи особистість тет-а-тет зі своєю свободою ті відповідальністю.

Для того, щоб зрозуміти, що мав на увазі Альбер Камю під свободою людини, необхідно звернутись до його міркувань з приводу абсурду та бунту. Однією з найпослідовніших філософських установок Камю вважає бунт [4]. Він являє собою постійне зіткнення людини з власним незнанням. У кожний черговий момент вона ставить світ під питання. Бунтом людина засвідчує самій собі свою постійну присутність. Камю не цікавить, вільна людина чи ні. Він зазначає, що йому доступний лише досвід його власної свободи. Про неї він не може мати загальні поняття, а тільки деякі виразні міркування. Проблема "свободи в собі" позбавлена сенсу. Бо вона на свій особливий лад пов'язана з проблемою Бога. Щоб з'ясувати, чи вільна людина, необхідно з'ясувати заздалегідь, чи може над нею бути господар. Особлива абсурдність цієї проблеми має своєю причиною ті обставини, що саме поняття, що робить можливою проблему свободи, разом з тим позбавляє її всякого сенсу. Бо перед обличчям Бога існує не стільки проблема свободи, скільки проблема зла. Відома альтернатива: або ми не вільні і всемогутній Бог несе відповідальність за зло, або ми вільні і несемо відповідальність самі, а Бог не всемогутній. Єдина дана людині свобода – це свобода думки і дії. Абсурд зводить до нуля всі шанси на вічну свободу, але повертає людині свободу вчинків і на неї надихає. Позбавлення надії та майбутнього означає для Камю зростання готовності людини до дії. Впевненість у Господі, що надає життю сенс, набагато привабливіше безкарної можливості поступати погано. Тут вибирати неважко. Але ж вибору немає, звідси і гіркота. Абсурд не звільняє, він пов'язує – так констатує Альбер Камю. Він не дає дозволу на будь-які вчинки. "Все дозволено" не означає, ніби ніщо не заборонено. Абсурд тільки робить рівноцінними наслідки вчинків. Він не радить чинити злочинно, це було б дитячістю, проте він прирікає на даремність докори сумління. І до того ж, якщо всі види досвіду рівноцінні, виконання свого боргу настільки само законно, як і все інше. Отже, головною ідеєю роздумів Камю на тему свободи є бунт людини абсурду та досвід кожної окремої людини, який вона сама наділяє значущістю, використовуючи при цьому власну пристрасність.

Ключова ідея роздумів К'єркегора, яка стосується теми екзистенційної свободи, - взаємини тривоги і свободи. К'єркегор переконаний [5], що "тривогу завжди можна зрозуміти тільки в її зв'язку з свободою людини". Свобода - це мета розвитку особистості; із психологічної точки зору, благо - це свобода. Свобода для К'єркегора є можливість, але водночас вона несе з собою тривогу. Тривога, за словами К'єркегора, - це стан людей, які стикаються зі своєю свободою. Він навіть стверджує, що тривога є "можливість свободи". Коли б людина не уявляла собі можливості, в той же момент потенційно присутня і тривога. К'єркегор вважає, що історія про гріхопадіння - це історія про пробудження самосвідомості. На якомусь етапі розвитку у дитини з'являється, якщо використовувати мову Біблії, "знання добра і зла". Тоді до можливості додається свідомий вибір. Людина починає набагато гостріше відчувати і всі значення можливостей, і супроводжуючу їх відповідальність. З цього моменту в житті людини з'являються кризи і конфлікти, оскільки можливість несе в собі не тільки позитивне, але й негативне. Можна сказати, що з цього моменту дитина починає рух до індивідуалізації. І її шлях - це не гармонія з навколишнім світом, зокрема з батьками, але дорога, де вона весь час натикається на опір навколишнього світу, дорога, подорожуючи по якій у багатьох випадках необхідно пройти через конфлікти зі своїми батьками. Дитині загрожують самотність і безсилля, і на даній стадії розвитку з'являється тривога. Індивідуалізація (процес, в результаті якого людина стає самою собою) досягається за рахунок зустрічі зі своєю тривоگوю. Тривога ж неминуче народжується в тих ситуаціях, коли необхідно протистояти навколишньому світу, а не тільки відповідати своєму оточенню. Описуючи той момент, коли людина гостро усвідомлює можливість своєї свободи, К'єркегор говорить про "страх можливості змогти".

Наша свідомість, пише Р. Мей [10], знаходиться в стані постійних коливань між двома полюсами: активного суб'єкта і пасивного об'єкта. Це створює потенційну можливість вибору. Свобода полягає не в здатності бути весь час чистим суб'єктом, а в здатності вибирати або один, або

інший вид існування, пережити себе або в одній, або в іншій якості і діалектично рухатися від одного до іншого. Простір свободи - це дистанція між станами суб'єкта та об'єкта, це деяка порожнеча, яку потрібно заповнити.

У найбільш загальному вигляді свобода, за словами Р. Мея, - це здатність людини керувати своїм розвитком, тісно пов'язана з самосвідомістю, гнучкістю, відкритістю, готовністю до змін. Завдяки самосвідомості ми можемо перервати ланцюг стимулів і реакцій, створити в ній паузу, в якій ми можемо здійснити свідомий вибір нашої реакції. Чим менш розвинена самосвідомість людини, тим більше невільною вона є. Важливою думкою Р. Мея є те, що свобода не протилежна детермінізму, а співвідноситься з конкретними даностями і неминучостями (їх необхідно свідомо прийняти), тільки по відношенню до яких вона і визначається. Ці даності, неминучості і обмеження, що утворюють простір детермінізму людського життя, Мей називає долею [10]. Парадокс свободи полягає в тому, що своєю значимістю вона зобов'язана долі і навпаки; свобода і доля не існують один без одного.

Е. Фромм вважає позитивну свободу, "свободу для", головною умовою зростання і розвитку людини, пов'язуючи її зі спонтанністю, цілісністю, креативністю та біофілією - прагненням до утвердження життя на протизагу смерті [15, 16]. Разом з тим свобода амбівалентна. Вона одночасно і дар, і тягар; людина вільна прийняти її або відмовитися від неї. Людина сама вирішує питання про ступінь своєї свободи, роблячи власний вибір: або діяти вільно, тобто на основі раціональних міркувань, або відмовитися від свободи. Багато хто віддає перевагу бігти від свободи, вибравши тим самим шлях найменшого опору. Зрозуміло, все вирішується не якимось одним актом вибору, а визначається цілісною структурою характеру, що поступово складається та в яку окремі вибори вносять свій внесок. В результаті якісь люди виростають вільними, а інші - ні.

Основна теза вчення про свободу волі В. Франкла [14] говорить: людина вільна знайти і реалізувати сенс свого життя, навіть якщо її свобода помітно обмежена об'єктивними причинами. Людина не вільна від зовнішніх і внутрішніх обставин, проте вони не обумовлюють її повністю. Франкл говорить про свободу людини по відношенню до потягів, спадковості і зовнішнього середовища. Спадковість, потяги і зовнішні умови справляють істотний вплив на поведінку, однак людина вільна зайняти певну позицію по відношенню до них.

Д. Леонт'єв приводить найбільш загальне визначення свободи. Її можна розуміти як можливість ініціації, зміни або припинення суб'єктом своєї діяльності в будь-якій точці її протікання, а також відмови від неї. Свобода передбачає можливість подолання всіх форм і видів детермінації активності особистості, зовнішніх по відношенню до діючого екзистенційного Я [6], в тому числі власних установок, стереотипів, сценаріїв, рис характеру і психодинамічних комплексів.

Д. Леонт'євим було виділено ряд вузлових аспектів проблеми свободи.

1. *Множинність і багаторівневість регуляції поведінки. Трансценденція.* Загальний принцип такої трансценденції виражається блискучою формулою Гегеля: "Обставини та мотиви панують над людиною лише в тій мірі, в якій вона сама дозволяє їм це" [2]. Свобода полягає тим самим в підйомі на більш високий рівень регуляції, на якому долаються інші.

2. *Розриви детермінації. Біфуркаційні процеси.* "Паузи" між стимулом і реакцією, про які говорив Р. Мей, мабуть, і є ці точки біфуркації, в яких немає іншого детермінізму, крім сили, що детермінує моє свідоме рішення.

3. *Усвідомлення як основа свободи.* Практично у всіх підходах, розглянутих вище, автори в тій чи іншій формі підкреслювали роль свідомості. Безумовно, усвідомлення факторів, що впливають на мою поведінку, є вирішальним у звільненні від їх впливу. Але мова йде про усвідомлення не тільки того, що є, але і того, чого поки ще немає, - усвідомленні наявних можливостей, а також передбачення варіантів майбутнього.

4. *Інструментальні ресурси свободи.* Цей аспект проблеми свободи лежить на поверхні. Досить очевидно, що доступні обсяги свободи розрізняються в різних ситуаціях. Мова йде про ресурси свободи, розрізняючи зовнішні ресурси, що задаються об'єктивною ситуацією, і внутрішні ресурси, що задаються інструментальним володінням суб'єкта. Перші задають абстрактне поле доступних можливостей в ситуації; другі визначають, які з цих можливостей конкретний суб'єкт, що володіє певними фізичними і розумовими здібностями і вміннями, в змозі використати, а які ні. Сукупність внутрішніх і зовнішніх ресурсів визначає ступінь свободи даного суб'єкта в даній ситуації.

5. *Ціннісна основа свободи.* Мова йде про те, що додає свободі сенс, відрізняючи позитивну "свободу для" від негативної "свободи від". Звільнення від обмежень недостатньо - щоб свобода не виродилася в свавілля, необхідне її ціннісно-сміслові обґрунтування.

Отже, Д. О. Леонт'євим був розроблений детальний огляд проблеми свободи та самодетермінації особистості, в результаті якого були сформульовані загальні та основні положення досліджуваних нами понять.

Висновки. Таким чином, нами були розглянуті погляди Ж.-П. Сартра, А. Камю та Н. Аббаньяно на проблему свободи особистості з метою ілюстрації різниці у поглядах. Для Сартра свобода є фактом, і людині нічого не залишається, як жити приреченою на цю свободу. Камю бачить у свободі боротьбу та бунтарство заради звільнення від існуючих обставин та умов не-свободи. Аббаньяно в контексті свободи звертає увагу на відповідальність особистості за свою активність або бездіяльність, що напряду впливає на якість життя особистості та суспільства загалом. Ці протилежності у інтерпретаціях є доказом багатогранності такої важливої складової життя особистості як її свобода.

Був зроблений аналіз психологічних концепцій Е. Фромма, Р. Мей, Д.О. Леонт'єва та В. Франкла, в яких детально зачіпається питання свободи. Для Фромма це є позитивна свобода, для Р.Мей - сутнісна свобода, Леонт'єв описує особистісну свободу, а Франкл говорить про свободу волі. Всі ці визначення освітлюють різні сторони свободи особистості, наголошуючи на певних складових свободи, до яких відносяться: спонтанна активність (Фромм), полюсність свободи та долі (Мей), усвідомленість, інструментальні ресурси, духовність та інші передумови свободи (Леонт'єв), ставлення по відношенню до власного життя, власних бажань, спадковості та ін. (Франкл). Варіативність поглядів та визначень до проблеми свободи особистості дозволяє об'єднати всі існуючі знання у феномен екзистенційної свободи особистості, адже вона є невід'ємною складовою екзистенції кожної людини та одним з провідних питань, які турбують вчених, митців та просто мислячих людей впродовж усього існування людства.

Література

1. Аббаньяно Н. Введение в экзистенциализм / Никола Аббаньяно; [перевод с итальянского, комментарии и именной указатель А. Л. Зорина]. – Санкт-Петербург: Алатаея, 1998. – 526 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет. М.: Мысль, 1971. Т. 2.
3. Калитеевская Е.Р. Психическое здоровье как способ бытия в мире: от объяснения к переживанию // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Д.А. Леонтьева, В.Г. Щур. М.: Смысл, 1997. С. 231-238.
4. Камю А. Изнанка и лицо / Камю Альбер; [составление, вступительная статья и комментарии А. Филоненко]. - Харьков: Изд-во "Фолио", 1998. - 864 с.
5. Кьеркегор С. Понятие страха. — М.: Акад. Проект, 2012. — 217 с.
6. Леонт'єв Д. А. Очерк психологии личности. М.: Смысл, 1993.
7. Леонт'єв Д.А. Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности / Д.А. Леонт'єв // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21, № 1. – с. 15 – 23.
8. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. 2-е изд., доп. М.: Прогресс, 1992.
9. Мамардашвили М.К. Философия – это мужество невозможного // Общая газета. 1993. № 9/11. С. 10.
10. Мэй Р. Экзистенциальная психология / Ролло Мэй; [перевод с англ. М Занадворова и Ю.Овчинниковой]. - М.: Апрель Пресс & ЭКСМО-Пресс, 2001. – 160 с.
11. Ницше Ф. Так говорил Заратустра // Соч.: В. 2 т. М.: Мысль, 1990. Т. 2. С. 5-237
12. Сартр Ж.П. Экзистенциализм - это гуманизм / Сартр Жан-Поль // Сумерки богов. –М.: Политиздат, 1989. – с. 319 -344.
13. Симонов П.В., Ершов П.М. Темперамент. Характер. Личность. М.: Наука, 1984.
14. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / Виктор Франкл; [перевод с англ. и нем. Д. А. Леонтьева, М. П. Папуша, Е. В. Эйдмана]. - М.: Прогресс, 1990. — 368 с.
15. Фромм Э. Бегство от свободы / Эрих Фромм. – М.: АСТ, 2009. – 288 с.
16. Фромм Э. Душа человека. М.: Республика, 1992.
17. Роттердамский Эразм. Философские произведения. М.: Наука, 1987

1. Аббаньяно Н. Введение в экзистенциализм / Никола Аббаньяно; [перевод с итальянского, комментарии и именной указатель А. Л. Зорина]. – Санкт-Петербург: Алатая, 1998. – 526 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет. М.: Мысль, 1971. Т. 2.
3. Калитеевская Е.Р. Психическое здоровье как способ бытия в мире: от объяснения к переживанию // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Д.А. Леонтьева, В.Г. Шур. М.: Смысл, 1997. С. 231-238.
4. Камю А. Изнанка и лицо / Камю Альбер; [составление, вступительная статья и комментарии А. Филоненко]. - Харьков: Изд-во "Фолио", 1998. - 864 с.
5. Кьеркегор С. Понятие страха. — М.: Акад. Проект, 2012. — 217 с.
6. Леонтьев Д.А. Очерк психологии личности. М.: Смысл, 1993.
7. Леонтьев Д.А. Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности / Д.А. Леонтьев // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21, № 1. – с. 15 – 23.
8. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. 2-е изд., доп. М.: Прогресс, 1992.
9. Мамардашвили М.К. Философия – это мужество невозможного // Общая газета. 1993. № 9/11. С. 10.
10. Мэй Р. Экзистенциальная психология / Ролло Мэй; [перевод с англ. М Занадворова и Ю.Овчинниковой]. - М.: Апрель Пресс & ЭКСМО-Пресс, 2001. – 160 с.
11. Ницше Ф. Так говорил Заратустра // Соч.: В. 2 т. М.: Мысль, 1990. Т. 2. С. 5-237
12. Сартр Ж.П. Экзистенциализм - это гуманизм / Сартр Жан-Поль // Сумерки богов. –М.: Политиздат, 1989. – с. 319 -344.
13. Симонов П.В., Ершов П.М. Темперамент. Характер. Личность. М.: Наука, 1984.
14. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / Виктор Франкл; [перевод с англ. и нем. Д. А. Леонтьева, М. П. Папуша, Е. В. Эйдмана]. - М.: Прогресс, 1990. — 368 с.
15. Фромм Э. Бегство от свободы / Эрих Фромм. – М.: АСТ, 2009. – 288 с.
16. Фромм Э. Душа человека. М.: Республика, 1992.
17. Роттердамский Эразм. Философские произведения. М.: Наука, 1987

References

1. Abban'yano N. Vvedenie v e'kzistencializm / Nikola Abban'yano; [perevod s ital'yanskogo, kommentarii i imennoj ukazatel' A. L. Zorina]. – Sankt-Peterburg: Alateya, 1998. – 526 s.
2. Gegel' G.V.F. Raboty raznyh let. M.: Mysl', 1971. T. 2.
3. Kaliteevskaya E.R. Psihicheskoe zdorov'e kak sposob bytiya v mire: ot ob'yasneniya k perezhivaniyu // Psihologiya s chelovecheskim licom: gumanisticheskaya perspektiva v postsovetsoj psihologii / Pod red. D.A. Leont'eva, V.G. SHCHur. M.: Smysl, 1997. S. 231-238.
4. Kamyu A. Iznanka i lico / Kamyu Al'ber; [costavlenie, vstupitel'naya stat'ya i kommentarii A. Filonenko]. - Har'kov: Izd-vo "Folio", 1998. - 864 s.
5. K'erkegor S. Ponyatie straha. — M.: Akad. Proekt, 2012. — 217 s.
6. Leont'ev D.A. Ocherk psihologii lichnosti. M.: Smysl, 1993.
7. Leont'ev D.A. Psihologiya svobody: k postanovke problemy samodeterminacii lichnosti / D.A. Leont'ev // Psihologicheskii zhurnal. – 2000. – T. 21, № 1. – s. 15 – 23.
8. Mamardashvili M.K. Kak ya ponimayu filosofiyu. 2-e izd., dop. M.: Progress, 1992.
9. Mamardashvili M.K. Filosofiya – e'to muzhestvo nevozmozhnogo // Obshchaya gazeta. 1993. № 9/11. S. 10.
10. Me'j R. E'kzistencial'naya psihologiya / Rollo Me'j; [perevod s angl. M Zanaivorova i YU.Ovchinnikovoj]. - M.: Aprel' Press & E'KSMO-Press, 2001. – 160 s.
11. Nicshe F. Tak govoril Zaratustra // Soch.: V. 2 t. M.: Mysl', 1990. T. 2. S. 5-237
12. Sartr ZH.P. E'kzistencializm - e'to gumanizm / Sartr ZHan-Pol' // Sumerki bogov. –M.: Politizdat, 1989. – s. 319 -344.
13. Simonov P.V., Ershov P.M. Temperament. Harakter. Lichnost'. M.: Nauka, 1984.
14. Frankl V. CHelovek v poiskah smysla: Sbornik / Viktor Frankl; [perevod s angl. i nem. D. A. Leont'eva, M. P. Papusha, E. V. E'jdmana]. - M.: Progress, 1990. — 368 s.
15. Fromm E'. Begstvo ot svobody / E'rih Fromm. – M.: AST, 2009. – 288 s.
16. Fromm E'. Dusha cheloveka. M.: Respublika, 1992.
17. Rotterdamskii E'razm. Filosofskie proizvedeniya. M.: Nauka, 1987

1. Abban'yano N. Vvedenie v e'kzistencializm / Nikola Abban'yano; [perevod s ital'yanskogo, kommentarii i imennoj ukazatel' A. L. Zorina]. – Sankt-Peterburg: Alateya, 1998. – 526 s.
2. Gegel' G.V.F. Raboty raznyh let. M.: Mysl', 1971. T. 2.
3. Kaliteevskaya E.R. Psihicheskoe zdorov'e kak sposob bytiya v mire: ot ob'yasneniya k perezhivaniyu // Psihologiya s chelovecheskim licom: gumanisticheskaya perspektiva v postsovetsoj psihologii / Pod red. D.A. Leont'eva, V.G. SHCHur. M.: Smysl, 1997. S. 231-238.
4. Kamyu A. Iznanka i lico / Kamyu Al'ber; [costavlenie, vstupitel'naya stat'ya i kommentarii A. Filonenko]. - Har'kov: Izd-vo "Folio", 1998. - 864 s.
5. K'erkegor S. Ponyatie straha. — M.: Akad. Proekt, 2012. — 217 s.
6. Leont'ev D.A. Ocherk psihologii lichnosti. M.: Smysl, 1993.
7. Leont'ev D.A. Psihologiya svobody: k postanovke problemy samodeterminacii lichnosti / D.A. Leont'ev // Psihologicheskii zhurnal. – 2000. – T. 21, № 1. – s. 15 – 23.
8. Mamardashvili M.K. Kak ya ponimayu filosofiyu. 2-e izd., dop. M.: Progress, 1992.
9. Mamardashvili M.K. Filosofiya – e'to muzhestvo nevozmozhnogo // Obshchaya gazeta. 1993. № 9/11. S. 10.
10. Me'j R. E'kzistencial'naya psihologiya / Rollo Me'j; [perevod s angl. M Zavadvorova i YU.Ovchinnikovej]. - M.: Aprel' Press & E'KSMO-Press, 2001. – 160 s.
11. Nicshe F. Tak govovil Zaratustra // Soch.: V. 2 t. M.: Mysl', 1990. T. 2. S. 5-237
12. Sartr ZH.P. E'kzistencializm - e'to gumanizm / Sartr ZHan-Pol' // Sumerki bogov. –M.: Politizdat, 1989. – s. 319 -344.
13. Simonov P.V., Ershov P.M. Temperament. Charakter. Lichnost'. M.: Nauka, 1984.
14. Frankl V. Chelovek v poiskah smysla: Sbornik / Viktor Frankl; [perevod s angl. i nem. D. A. Leont'eva, M. P. Papusha, E. V. E'jdmana]. - M.: Progress, 1990. — 368 s.
15. Fromm E'. Begstvo ot svobody / E'rih Fromm. – M.: AST, 2009. – 288 s.
16. Fromm E'. Dusha cheloveka. M.: Respublika, 1992.
17. Rotterdamskii E'razm. Filosofskie proizvedeniya. M.: Nauka, 1987

Павлін Д.А.

Философско-психологический анализ феномена экзистенциальной свободы.

В статье был проведен теоретический анализ феномена свободы личности. Были рассмотрены философские и психологические подходы к пониманию свободы. Источников – 17.

Ключевые слова: личность, свобода, выбор, ответственность.

Pavlin D.

Philosophical and psychological analysis of phenomenon of existential freedom.

Theoretical analysis of the phenomenon of individual freedom was made in the article. Philosophical and psychological approaches to understanding the concept of freedom were considered. Source – 17.

Key words: personality, freedom, choice, responsibility.

Павлін Дар'я Олександрівна - аспірантка факультета психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 159.92

Підбуцька Н.В.

ИНДИВИДУАЛЬНО-ХАРАКТЕРОЛОГИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ ТА ГУМАНІТАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті розглянуті характерологічні особливості майбутніх інженерів та психологів, які продіагностовано за допомогою методики багатофакторного дослідження особистості Кеттелла (форма С). У дослідженні приймало участь 299 респондентів – студентів НТУ «ХП». Проаналізовані первинні та вторинні фактори, виконано якісне порівняння вибірок з метою встановлення рис та якостей, специфічних для студентів – представників інженерної сфери діяльності. Джерел – 5.

Ключові слова: особистість, характерологічні особливості, майбутній інженер, майбутній психолог, професіонал.

Постановка проблеми. Дослідження структури особистості, елементи якої є досить рухливими, взаємопов'язаними та зумовлюючими особливості людини як суб'єкта діяльності, є важливим завданням сучасної психології. Так безумовно, особливості тієї чи іншої професійної